

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT:

Debreczen cigányai¹ a 16-17. században

Az első cigány árusok, piacozók, jövőmondók, lókupecsek Debrecen mezővárosában való megjelenéséről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Bizonyos azonban, hogy a 14. század végén, 15. század elején a Magyar Királyság területére Havasalföld, Moldva, s a Balkán, Szerbia, az Oszmán-Török Birodalom felől folyamatosan bevándorló cigány kompániák már a 15. században gyakran megfordultak a városban, sőt néhány család le is telepedhetett. Erre minden okuk és lehetőségük megvolt. A késő középkorban – a cigányok hazánkba érkezésének idején – ugyanis Debrecen virágzó város volt; a 13. században még faluként (*villa Debrezun*)² említett település a 14. század elején már fontos árucserhely, húsz falu központja, tanácsa volt (bírái, esküdtjei), jelentős számban hospesei, kereskedői. A gyarapodó, mind népességének számában, mind gazdaságában növekvő települést 1361-ben Nagy Lajos az ország mezővárosai közé emelte, ezzel további lehetőségeket biztosítva fejlődésének. A 15. századtól vásártartási engedélyének köszönhetően helyi, országos és nemzetközi vásárokat tarthatott, 1405-ben Zsigmond évenkénti két alkalomra országos vásártartási jogot adott Debrecen városának, 1411-ben pedig olyan jogot a debreceni kereskedőknek, hogy áruik után sehol az országban ne kelljen vámot fizetniük.³ E kiváltsá-

1 A magyar helyesírásban a c hangot egészen a 18. századig *cz* írásmód jelölte. A 18. században két helyesírási norma volt gyakorlatban; a katolikusok *cz-t*, a protestánsok *tz-t* írtak. A 19. században a *c* és a *cz felváltva szerepel*. 1903-tól azonban az iskolákban egyre inkább a *c-t* használják, amit majd az Akadémia által 1922-ben kiadott helyesírási szabályzat általánossá és kötelezővé is tett. Tanulmányomban a debreceni cigányok 16-17. századi történetét tárgyalom, erre utal a régies írásmód a címben.

2 „Teco filius Thomae de villa Debrezun...” („A Debrecen falusi Tamás fia Teco...”) in: *Váradí Jegyzőkönyv/Regestrum Varadinense (1208–1235) Textus Testimonia registri Varadiensis ordine chronologico digesta Annus 1235. Nr. 385. (138.)* <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/textus-90/testimonia-registri-varadiensis-ordine-chronologico-digesta-D6/annus-1235-571/nr-385-138-578/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfVmFyYWVhYXZlIiXX0sIChxdWVyeSI6ICh2aWxsYSBEZWJyZXP1biJ9> (Letöltés: 2019.08.06.)

3 SZENDREY István: Debrecen, a mezőváros. In: SZENDREY István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig*. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984, 220.

goknak köszönhetően a város tovább gazdagodott, az egyházi adókimutatók szerint a 14. századi Debrecen módos, fejlett város volt. Lakossága a 14–15. században hét-nyolcezer fő⁴ számlált, s birtokosai rendeleteinek köszönhetően folyamatosan gyarapodott. Zsigmond 1445-ben adományozta a várost Hunyadi Jánosnak, kinek halála után özvegye, Szilágyi Erzsébet, bírva a vagyon felett, 1479-ben elrendelte, hogy *Debrecen városába, s onnan bárhová, bárki szabadon költözködhet*.⁴ Olyan rendeletek, s a városnak adott privilégiumok is születtek, melyek megakadályozták, hogy a Debrecenbe beköltözött jobbágyokat földesuraik erőszakkal vagy a jog által visszavegyék. 1407-ben Garai nádor rendelte el, hogy *a földesurával szemben tartozásait lerovó jobbágyot visszatartani vagy Debrecentől visszakövetelni senki ne merészelje*.⁵ Ezt megerősítette János Zsigmond 1563-ban: *ha valaki debreceni lakos, többé vissza nem követelhető*,⁶ Báthori Zsigmond 1590-ben, majd Bocskai István 1605-ben megtiltva, hogy *a Debrecenben telepedett jobbágyot onnan bárki kivihesse*. A várost e kiváltságában a soron következő fejedelmek, uralkodók is megtartották. A népesség beáramlását Debrecen városa ily módon biztosította, de híres piacai, vásárai révén is messzi földről vonzotta magához az iparosokat, kereskedőket. A 15. századi források szerint a városban posztómetszők, szabók, takácsok, gombkötők, kötélverők, fésűsök, mészárosok, hentesek, molnárok, ötvösök, kovácsok, lakatgyártók, csiszárok, kések és még számos mesterség művelői látták el portékáikkal a lakosokat s a vásárookra érkezőket. Egyre jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés s a jószágkereskedelem – a debreceni tőzsérek még Bécsbe és Morvaországba is hajtották marháikat⁷ –, a lókereskedés. A vásártartási kiváltságok a következő századokban tovább bővültek. 1508. évi kiváltságlevelében II. Ulászló már *évi hét országos vásárt*⁸ engedélyezett a városnak (mindegyik két-két hétig tartott!), I. Lipót pedig 1691-ben elrendelte,⁹ hogy *a debreceni vásárookra igyekvőket sem terheli vám*. 1555-ben a város ugyan behódolt a töröknek, de a debreceni vezetők diplomáciai ügyessége – súlyos adóterhet vállalva – megakadályozta a város török megszállását, Deb-

---

4 I. m., 209.

5 I. m., 205.

6 I. m., 207.

7 BÁRSONY István: A város kereskedelme 1693-ig. In: SZENDREY István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig*. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984, 362–365.

8 SZENDREY István: Debrecen, a mezőváros. In: SZENDREY István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig*. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984, 223.

9 I. m., 220.

recen „csupán” szultáni khász (kincstári) birtok lett, ami csaknem 140 éves adózásra, élelem- és egyéb szolgáltatások biztosítására kötelezte a várost. A 16. század közepére Debreczen már a vármegye székhelyénél, Váradnál háromszor nagyobb település volt, 1552-ben 1216 portát írtak össze¹⁰ benne. A város jólétét Debreczen első krónikása, Bartha Boldizsár a 17. században ekképp magyarázta: „*Ez mezőbenn épült, erős kerítés nélkül való, tsak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen nevű városhoz, édes lakó hazámhoz és helyemhez, sokszor Isten még az idegenekből is jóakarókat szelidített. Ezt sokszor sok Keresztyén Királyoknak kebelében oltalmazta; a miképen sok szép erős régi es mostani Privilégiomi, Donatiók, Protectionálisok, ezeknek sokszori confirmálási (kik mint eddig Isten gondviselése által megmaradtnak és vagynak) erről bizonyágok.*”¹¹

A 15–16. századi fejlett, ipara és kereskedelme révén egyre növekvő „szabadalmas mezőváros” tárt kapukkal várva minden betelepülni s adni-venni kívánó piacozó, vásároló „áros” népséget, érthetően kívánatos cél lehetett a mozgó, szolgáltató-kereskedő cigány népnek. A városban való korai megjelenésüket a távolság nem akadályozta, hisz az elsőként a történelmi Magyarország területére bevándorló cigányok – Moldva, Havasalföld felől érkezve – a Debrecentől nem oly nagy távolságra levő Erdélyben (Kolozs, Dobóka, Hunyad vármegyékben) telepedtek le. Mai ismereteink szerint az első,¹² bizonyítottan a mai cigányok őseinek megjelenéséről hírt adó dokumentum egy 1455. januárban készült oklevél, melyben Hunyadi János beszercei ispán (kinek ekkor tulajdona Debreczen) engedélyezi, hogy négy cigány – név szerint *Karachon, Mihály, Péter és Miklós* – a Barcsay (Barchali) testvérek birtokain mint jobbágyságok letelepedjenek.¹³ Mint a korabeli okmányból kiderül, nemcsak a *Barchali-birtokon* való letelepedésüket hagyta jóvá, de – ellentétben a környező országok cigányüldöző gyakorlatával (Európa többi

10 I. m., 235.

11 BARTA Boldi'sar: Rövid Chronica, Avagy Oly Beszélgetés, Melly A' Közelebb Elmúlt Száz Esztendőök Alatt Debreczenben Esett Emlékezetesebb Dolgokról, Tüz Miatt Való Romlásokról, Sok Rendbéli károkról, változásokról: kiváltképpen pedig, és bővebben ez nyóltz esztendőök alatt való háborúságokban ezen helynek keserve állapottyáról, sokféle nyomorúságiról, ennek lakossinak felső, közép, alsó rendeinek viselt dolgairól íratattott, és szedegettetett öszve Barta Boldi'sar által 1664-dik Esztendőben. Debreczen, 1666., 7-8. <https://www.scribd.com/document/400054842/Bartha-Boldizsar-Rovid-Kronika-1664> (Letöltés: 2019. 09.09.)

12 A magyarországi cigányok megjelenéséről szóló forrásokkal kapcsolatban ld. részletesen: SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *A magyarországi cigányság I.* (Cigányok és romák), Semmelweis Kiadó, Budapest, 2016, 83–88.

13 NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában.* Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1998, 55.

országában ekkor már ellenük irányuló rendeleteket adtak ki) – még védelmükről is rendelkezett, sőt szabad vándorlásukat és letelepedésüket is biztosította: „*Mi, Hunyadi János beszercei ispán emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk által, hogy mi nemes Barchali Péter és Tamás szolgálatainak a tekintetéből a királyi felség személyében megengedtük és engedélyeztük azt, hogy ők négy cigányt, tudniillik Karachont, Mihályt, Pétert és Miklóst bárhol a birtokaikon, ahol akarják, jobbágyok gyanánt tarthassanak és tudjanak tartani. Erre tekintettel nektek, a bármilyen állású valamennyi embernek a jelen oklevél által erősen megparancsoljuk, hogy az előbb említett cigányokat soha, semmikor és semmilyen módon se merészeljetez akadályozni és háborgatni, hanem engedjétez meg, hogy bárhol az előbb említett nemesek birtokain és bárhol másutt, ahol akarnának, megmaradjanak és tartózkodjanak. Másként nem cselekedvén, a jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatja. Kelt Temesvárott, a Szent Antal hitvalló ünnepe utáni legközelebbi szombaton (június 14-én), az Úr 1455. esztendejében.*”¹⁴ Megtelepedésük sikeres volt, a cigányok és leszármazottaik huzamosan ott éltek, bizonyítja egy ötven év múlva készült oklevél, melyben II. Ulászló a Barcsay utódoknak megerősíti a cigány jobbágyaik feletti jogaikat.

A kérdésre, hogy miért fogadták, s igyekeztek az uralkodók, fejedelmek, földbirtokosok letelepíteni e furcsa, idegen, vándorló népet, arra a választ a mesterségeikben, általuk nyújtott szolgáltatásokban, a korabeli sajátos feudális berendezkedésben kell keresnünk. Jelenlétükről, tevékenységükről, a társadalomban betöltött szerepükről a 15. század második felétől kezdődően bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre elsőként Erdély településeiből, hol sokan közülük fémművesként, kovácsmesterként, lócsiszárként dolgoztak, de hóhérok, gyepmesterek, küldöncök is voltak közöttük. Szebenben – korabeli feljegyzések szerint – cigány gyermekeket városi munkákkal is megbíz-
tak; amikor a kamarákat megbontották, a zsindelekből a szegek kihúzását rájuk bízták. 1476-ban a cigányok Nagyszebenben végeztek erődítési munkákat, a vöröstoronyi szorosban dolgoztak, s ez idő alatt Hunyadi Mátyás pártfogása alatt álltak,¹⁵ hogy a vajdák ne tudják adóztatással terhelni őket. Mint az a kiváltságlevélben olvasható: „*Mivel a dolog úgy van, hogy a szebeni széleknél lakozó cigányok, vagyis egyiptomiak – akik tudniillik Szeben városunk védelmének az érdekében bizonyos munkák végzésére vannak kötelezve – régtől fogva és mindig, mint tudjuk, a szabadság előjogának örvendenek, hogy senki*

14 TÓTH Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Kon-
zorcium, Miskolc, 2006, 30.

15 NAGY Pál: „Fáraó népe” *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, PTE
BTK, Pécs, 2004, 20.

a mondott részek vajdái vagy alvajdái közül, de az ő familiárisaik közül sem háborgathatta és zaklathatta semmilyen módon ama cigányokat és semmilyen fizetéseket vagy adókat sem csikarhattak ki tőlük: ennél fogva mi azon cigányokat ilyesfajta régi szabadságaikban és előjogaikban sértetlenül megőrizni kívánván [...] elrendeljük és megparancsoljuk [...] legyetek kötelesek megengedni és megengedtetni, hogy békességesen és háborítatlanul megmaradjanak szabadságaikban és szokásaikban.”¹⁶ 1585-ben Kolozsvárott a Házsongárdi temető léckerítését készítették,¹⁷ s a szegkovácsoláson túl javító, reparáló tevékenységük is jelentős volt, a betakarításoknál, aratásnál, mezei munkáknál nélkülözhetetlenek voltak: „a cigányok voltának odaki az rétre [...] ötöd napig kaszájokat és kalapácsokat az kinek eltörött csinálták meg.” A kovácsoknak ötnapi munkájukért 85 dénárt fizettek. (1597. évi feljegyzés.)¹⁸ A 15. század végén már Erdélyen kívül is, az ország szinte egész területén megjelentek cigányok, számos feljegyzés fennmaradt cigány fegyverkovácsokról, ágyúöntőkről, zenészekről, lókupecekről. A krónikák szerint 1489-ben Mátyás király feleségét, Beatrix királynét Csepel-szigeten cigány zenészek mulattatták lantszerű hangszereiken,¹⁹ 1496-ban II. Ulászló menlevelet állított ki²⁰ *Bolgár Tamás vajdának és a vele utazó huszonöt sátor cigánynak*, akiket Zsigmond pécsi püspök kérésére – puszkagolyók és egyéb hadi szerszámok gyártása végett – útra bocsátott. 1500-ban Temesváron cigányok ágyút öntöttek a várban, 1514-ben részt vettek Dózsa György kivégzésénél, a vaskorona készítésében,²¹ a kolozsvári számadáskönyvek pedig 1550-től jegyzik *a fáraóknak a kutyapecérségért kifizetett összegeket*; „a cigányok ebet öltek, fizettem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mingyárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet [...] 60 dénár.”²²

16 TÓTH Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium, Miskolc, 2006, 28–29.

17 I. m.

18 I. m.

19 SÁROSI Bálint: *Kié a cigányzene? A szerzőnek, Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából az MTA Felolvasótermében 2011. május 5-én elhangzott előadása*. http://old.mta.hu/data/cikk/12/74/74/cikk_127474/Sarosi_Balint__kIE_A_CIGANYZENE_%282%29.pdf (Letöltés: 2019.09.05.)

20 MEZEY Barna – POMOGYI László – TAUBER István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 76.

21 SZERÉMI György (1490–1548) emlékiratait *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (Emlékirat Magyarország romlásáról) címen 1545 és 1547 között vetette papírra. Új kiadása: BORI Imre (1996): *Szerémi György emlékirataiból*. Forum Könyvkiadó. Digitális változat: http://adattar.vmmi.org/fejezetek/765/01_szeremi_gyorgy_emlekirataibol.pdf (Letöltés: 2019. 09. 05.) 34.

22 Kiss András: Források és adatok a kolozsvári cigányok 16-19. századi történetéhez. In: KÁNTOR Lajos – KOVÁCS Kis György szerk.: *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város*. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár-Mozaik Kiadó, Szeged, 2000, 93–101.

Az Erdély-szerte, majd az ország számos részén foglalkoztatott cigányokról szóló feljegyzések alapján biztosan állíthatjuk, hogy cigányok a 15. században Debrecenben is megjelenhettek, piacszerzés, munkaszerzés céljából megfordulhattak a városban. Ismert, hogy a török csapatokkal is nagy számban érkeztek cigányok a történelmi Magyarország területére,²³ s bár Debrecen elkerülte a török megszállást, nincs kizárva, hogy a törökök által *kiptiknek*²⁴ (koptoknak) nevezett cigányok²⁵ a várost felkeresték.

Mai ismereteink szerint a legkorábbi, cigányokat említő, Debrecenhez köthető dokumentum az 1567. évi debreceni zsinat egyik cikke. A Méliusz Juhász Péter által vezetett – a II. Helvét Hitvallást elfogadó, a református egyház első törvényeit megszabó, az istentiszteleti liturgia szabályait megfogalmazó –, 1567. február 24–26. között Debrecenben megtartott zsinat egyértelműen meghatározza az egyház cigányokhoz való viszonyát, ez alapján pedig valószínű, hogy a debreceni, s a környékbeli lelkészeknek voltak tapasztalataik a cigányságot illetően. Ezt alátámasztja egy 1552. évi Bihar vármegyei adóösszeírás is,²⁶ melynek elemzői szerint a városhoz közeli településeken (Hajdúszóváton, Tépén) élő pauper (nyomorgó) jobbágyok között cigányok is voltak.

A zsinat XLV. – *Minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni* – cikke így ír: „*Hogy minden korbéli embereket, kisdedekeket, nagyobbakat, kik még nincsenek megkeresztelve, minden teremtményeket, azaz minden embereket, minden korból tanítani és megkeresztelni kell, az írás parancsolja. Mát.18. Azért mi is az egyháznak ajánlkozó, a tudományt és vallást beevőket, a kik nem ebek és nem malacok, tanítani és megkeresztelni tartozunk. Márk16. A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához. A kik pedig megvetik az isten igéjét és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallani sem akarják, azoknak a keresztségre és ur-*

23 Az Oszmán Birodalom hadseregében önálló félkatonai szervezetet (*dzseámeteket*) is alkottak. E cigányok főképp mint kovácsok, fegyverművesek, seborvosok, zenészek érkeztek a csapatokkal, de arra is van adatunk, hogy a 16. század második felében a török helyőrségek megerősítésére telepítettek be cigányokat.

24 VARGA Szabolcs: *Pécs nemzetiségei a török korban*. Digitális változat: http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/pecs_nemzetisege_a_torok_korban (Letöltés: 2019. 09. 06.)

25 A török vilajetekben (tartományokban), a hadseregben, közigazgatásban nagy szükség volt a cigányok munkájára, féművesek, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkakészítők, fegyvercsiszárok voltak, emellett kereskedtek, zenei szolgáltatást nyújtottak, de hóhérok és kínvallatók is voltak csakúgy, mint az ország más területein.

26 GYERGYÓI Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig*. I. kötet, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990, 55.

vacsora sákramentomát sem szolgáltatjuk ki, minők sok cigányok és hasonló hittagadók. »Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek.« Ezeknek összeesketésétől is eltiltjuk a lelkészeket.²⁷

A legelső forrás, ami már egyértelműen a helyi cigányokat érinti, egy, a város magisztrátusa által 1667-ben kiadott – kupeckedésüket szabályozó – statutum: „Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poénája alatt; sem venni és másoknak elejekben kimenni.”²⁸ A kupecsek mellett a városban „hagyományos” mesterségeiket űző kovácsok, házalók, vályogvetők, teknővájók, szőnyeg- és edénykereskedők, sintérek, hóhérok, pecérek is – hasonlóan a többi városokhoz – letelepedhettek. A cigánykovácsok 17. századi jelenlétéről a városi magisztrátus jegyzőkönyvei tanúskodnak, 1670-től ugyanis rendeletekben szabályozták, hogy miféle munkákat végezhetnek a városban: „Az cigányok műve vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fúró, fogó, nyárs, iszkába, lécszeg, kapa, ásó, zszindelyszeg, zabola. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatják.”²⁹ A rendeletekből kitűnik, hogy bár szabályozta a város a működésüket (a kovácscéhek piacának védelmében), de igényt is tartott a munkájukra; kovácsiszkába (lapos fejű szög), cigányfúró (speciális ácsszerszám), kolompok, csengők, rézfokosok, patkók, patkószeg, s különféle eszközök kerültek ki a kezeik alól, edények, rézüstök foltozásával, szekér- és ekevasalással is foglalkoztak, ellátták a helyieket áruikkal, de árultak a piacokon, vásárokon is. Egyes források szerint Debreczenben a cigány kovácsok és a kolompárok egy Dobó nevű mester vezetésével önálló „kovácsló” céhet is alapítottak.³⁰

A 17. században a városban már nemcsak szegény, hanem némi vagyonnal bíró cigányok is laktak, erre egy 1681. évi magisztrátusi határozat is utal: „Boldogfalvában az cigány fundussát,³¹ itt lakós, árát letévén, elveheti.”³²

A debreceni cigányoknak a török hódoltság idején egészen sajátos helyzete volt. A korabeli iratokból kiderül, hogy a váradi pasa egy török „vajdát” helyezett följük. E „cigányok urának” nevezett előljáró időről időre megje-

27 Debreceni Zsinat 1567. XLV. cikk. In: Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest, 1881, 584.

28 KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen szerk.: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. II. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek III., Budapest, 1892, 670.

29 I. m., III. kötet, Budapest, 1896, 681.

30 M. LADVENCZA Ilona: *A csobánkai cigányok szegkovácsolása*. Néprajzi Értesítő, Nemzeti Múzeum–Néprajzi Múzeum, Művelt Nép Kiadó, Budapest, 1955, 227–241.

31 Fundus = házhely, telek.

32 I. m., 687.

lent a városban, külön sarcot szedett tőlük, s különböző szolgáltatásokat követelt. A Debreceni Diárium³³ bejegyzései között olvashatjuk tetteit, kívánságait, a városatyák felháborodását, amit jelenléte váltott ki, s a jogorvoslás érdekében tett lépéseiket is. 1681. április 17-én a krónikás a város cigány hóhérával történeteket jegyzte fel: „A cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévén, Czigány András (uj hóhér) feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszérésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajt fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adaja eligazíttatván, in fl. 13. elbocsátják, igérvén, hogy ennek utána csak az rendes és személy szerént való adót fizesse.”³⁴ Közel két év múlva, 1683. február 18-án újabb feljegyzés került a naplóba: „Érkezik városunkba a cigányok török ura 25 magával.”³⁵ Úgy tűnik, ekkor hosszabb tartózkodásra rendezkedett be – ami súlyos terhet (ajándékokat, teljes ellátás biztosítását neki és kíséretének, abrakot, ellátást lovaiknak...) jelentett a városnak –, mert egy február 20-i bejegyzés szerint a város elöljárói közül ketten Váradra mentek, s panaszt tettek a pasánál: „Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak Váradra az benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását megpanaszolni.”³⁶ A napló szerint a törökök február 22-én elhagyták a várost: „A benn lévő törökök elmennek.”³⁷ A pasától visszaérkező küldöttek már nem is találják őket: „Aznap érkeznek Szűcs György uramék haza, referálván, hogy a Pasa haragutt a törököknek bejövetelekért, levelet is adott, hogy mindjárt kimenjenek, de benn nem érte őket.” (1683. február 22.)³⁸ Alig két hónap múlva azonban már a pasa követeléseivel jönnek a törökök: „Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a Pasa tőlök tábori pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül (kíván).”³⁹ E források különösen értékesek témánk szempontjából, hisz hiteles képet adnak a korabeli cigányságról, helyükről, szerepükről a városban, s nem utolsósorban a magisztrátus hozzájuk való viszonyáról. Megtudhatjuk, hogy – sok más városhoz hasonlóan – Debrecenben is cigányok látták el a hóhérmestersé-

33 Debrecen szabad királyi város közlevéltárában 23. sz. alatt a magisztrátusi jegyzőkönyvek között talált napló a város 1680–1685 közötti eseményeit tartalmazza. Feldolgozását Csűrös Ferenc végezte el, s jelentette meg a Magyar Történelmi Társaságban 1910-ben.

34 DR. Csűrös Ferenc: *A Debreceni Diárium* – Második Közlemény. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1910, 233.

35 I. m., 571.

36 I. m., 571.

37 I. m., 572.

38 I. m., 572.

39 I. m., 577.

get, hogy megbecsült kovácsmunkát végezhetek, hisz a török pasa is igényt tartott munkáikra, hogy adót fizettek a város mellett a töröknek is, hogy a város vezetése egyöntetűen kiállt a cigányok mellett; a hóhér feleségének „kiszérése” mellett sokat fáradoztak, a cigányok ura visszaélései miatt még a pasához is elmentek panaszsra.

A 17. század végén a városi magisztrátus jegyzőkönyvében már csak egy 1689. évi rendelet olvasható a cigányokra vonatkozóan: *„Az cigányoknak törvénytételre való authoritásuk és lóval való kereskedések a modo in posterum penitus tolláltatik, hogy a város határán, sem belül, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az nálok található lovak elvétele alatt. Ha az városon akarnak lakni, a kóh mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executiója commitáltatik az vásár inspectorinak.”*⁴⁰ A statutum egyrészt megtiltja a cigányoknak a lókupeckedést, másrészt biztosítja számukra a városban való letelepedést, a munkavégzést. Minden bizonnyal ez egy, az újonnan – a 17. század végén a történelmi Magyarország területére nagy létszámban – érkező cigány csoportokra vonatkozó jogszabály.

A városban ekkorra az egy, másfél évszázada megjelent első cigányok ősei már letelepedtek, beilleszkedtek. Egy 18. század eleji összeírás, s az anyakönyvi adatok szerint 1703-ban közel tizenegy cigány család leszármazottai éltek Debreczenben, kiknek a neve, lakhelye és az általuk fizetett adó összege is fennmaradt. Hattya vajda a Mester utcában 3,06 Ft, István vajda a Péterfia utcában 3,06 Ft, Mihály vajda a Varga utcában 1 Ft, Péter vajda a Mester utcában 8,16 Ft, Tóthné cigányasszony a Várad utcában 1 Ft adót fizetett.⁴¹

Vallásgyakorlatukra, magatartásukra, iskolázottságukra a korabeli forrásokból adatokat nem kapunk, de következtethetünk azokra más iratokból. Az oktatástörténet szempontjából fontos dokumentum Szőnyi Nagy István református lelkésznek 1695-ben Kolozsváron kiadott Magyar Oskola⁴² című könyve, melyben – annak ellenére, hogy nem volt általános gyakorlat, s törvény, rendelet sem írta elő a szervezett oktatást – részletesen olvasha-

40 KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen szerk.: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek III., Budapest, 1892, 692.

41 GYERGYÓI Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990, 56.

42 Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt meg-taníthatya. Kolozsvár, 1695. (Az oktatás végén a szerző névbetűi Sz. N. I. Kol. R. E. P. Toldy Ferencz kiadta: Corpus Grammaticorum. Régi magyar nyelvészek. Pest, 1866. 585–604. l. Ism. Lugossy József, M. Akad. Értesítő 1844. 162. l. Néptanítók Lapja 1876. 1. sz.)

tunk tanítói gyakorlatáról. A népnevelő lelkészlől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált és oktatott főleg idősebbeket, könyvének teljes címe is ezt sugallja: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt meg-taníthaty-tya*. Külön érdekesség, hogy a könyvben olvashatjuk: „Némelly Czigányok is vannak, kik e' tanuláshoz édesdedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.”⁴³ E feljegyzés szerint oskolájában cigányok, s főképp idősebb cigányok is tanultak! S mivel életéről tudjuk, hogy 1671-ben Tornáról kellett családjával menekülnie, s a bujdosó prédikátor ezt követően Debrecenben több alkalommal is töltött be lelkészi hivatalt, nem zárható ki, hogy cigányok oktatását Debrecenben is végezte, s itt szerzett tapasztalatait felhasználta évtizedekkel később kiadott munkájában. Akárhogy is volt, az bizonyos, hogy a század végi Debrecenben nemcsak szegény, de jómódú, tehetős, a társadalomba teljesen beilleszkedett, megbecsült cigányok is éltek. Ezért állíthatja *Augustini ab Hortis Sámuel* szepesszombati evangélikus lelkész a 18. században a következőket:

„Megesett azonban törvényesen, szabályosan és tisztos rendben is ilyesmi, különösen Bihar megyében, Debrecen környékén, ahol a cigányok igen erkölcsösek és olykor igen jómódúak is, hogy magyar nemzetiségű menyecskék szü-leik beleegyezésével mentek cigányemberhez feleségül.”⁴⁴

A következő évszázadokban tovább gazdagodott Debrecen és cigányainak közös története; ismerünk cigányul jól tudó, cigány nyelvre fordító debreceni szenátorról, tudunk a Kollégium falai közül kikerülő tudós cigány diákról, ismert, hogy Kossuth kedvenc muzsikusát, a város szülöttét, a híres cigányprímás Boka Károlyt miképp emelte az előljáróság a város polgárai közé, tudjuk, hogy a 19. században a helyi cigányok külön cigány reáltanoda felállítását kérték gyermekeik sikeres előmenetele érdekében, köztudott, hogy az Aranybika freskóin a híres debreceni muzsikus dinasztia, a Magyarok zenészeit örökítették meg, s sokak előtt ismert a nagy port felvert debreceni incidens, a „felségsértés hegedűszóval” esete.

2016. január óta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem diákjai már mind megismerhetik e történeteket, közelebb kerülhet hozzájuk a hazai cigányság és a magyarság közös történelme, aminek igen nagy hatása

43 I. m.

44 AUGUSTINI AB HORTIS Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről*. Anzeigen folyóiratban cikksorozat, Bécs, 1775–1776. Összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta DEÁKY Zita és NAGY Pál, ford. MAGYAR LÁSZLÓ András. Budapest-Gödöllő, Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest-Gödöllő, 2009. 175.

van az előítéletek, sztereotípiák lebontásában, a megbékélésben. Ebben – az országban egyedülálló formában bevezetett oktatásban – kiemelt, elévülhetetlen érdeme és szerepe van e jubileumi kötet címzettjének, Fekete Károly püspök úrnak!

A mindenható Isten gazdag áldását kívánom Püspök Úr további életére és szolgálatára:

*„Kadal ande penge marimaske vurdona,
kukol ande penge grast,
ame pale ando Raj, ande amare Devlesko
anav rodas zhutipe.”⁴⁵*

---

45 SALMONGI Hertija – 20. Salmo 8. (Cigány nyelvű Biblia, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2008. – Zsoltárok Könyve – 20. Zsolt. 8.)

